

SZEM GÉZA¹

Példák az első világháború eseményeinek hadtörténeti feldolgozására a két világhégés közötti Európában – a német birodalmi levéltár kutatása

Examples of elaborating the events of First World War between the two wars in Europe – the research of the German Reichsarchiv

Absztrakt

Németország az első világháborút követően – mások mellett Magyarországgal és Ausztriával együtt – vesztesként került ki az összecsapásokból. Mind az újjászerveződő államnak, mind a társadalomnak érdeke és igénye volt a kudarc okainak megértése, a tapasztalatok feldolgozása és hasznosítása a jövő számára. Ebben a három ország levéltárai által megvalósított első világháborús kutatások megegyeztek, a konkrétabb célokat, és a hozzájuk vezető út meghatározását illetően viszont számos eltérés is felfedezhető közöttük. Jelen írás egyik célja ezeknek a párhuzamoknak a megvilágítása. Ebben a szellemben a cikk felépítésében és logikájában illeszkedik a szerző másik két, a magyar Hadilevéltár, illetve a bécsi Kriegsarchiv berkein belül megvalósult kutatásokról írott munkájához.

Kulcsszavak: I. világháború; Reichsarchiv; levéltár; hadtörténeti kutatás; hadi tapasztalatok

Abstract

Germany – like Hungary and Austria, among others – ended the First World War subdued. The newly forming state, as well as the society had the interest and also the urge, to understand the reasons of their failure, and elaborate and utilize the experiences for the future. In this regard, the researches in the archives of these three nations were quite similar, on the other hand, in certain goals, and the means to achieve them, we also manage to find some differences as well. One

¹ NKE Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Hadtudományi Doktori Iskola, doktorandusz hallgató; NUPS Faculty of Military Science and Officer Training, Doctoral School of Military Science, PhD student, E-mail: szem.geza@uni-nke.hu, ORCID: 0000-0001-8973-7962

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

goal of present paper is to put a light on the parallels between these researches. In this regard the paper follows in its structure and logic a pattern, which is similar to the author's other two writings about the researches of the Hungarian Archive (Hadilevéltár) and the Austrian Kriegsarchiv.

Keywords: *I. World War; Reichsarchiv; Archive; military history research; war experiences*

Az első világháború mérhetetlen pusztítása talán minden korábbinál súlyosabb nyomot hagyott az általa érintett népek gondolkodásában. Ez arra készítette a benne résztvevő társadalmak egyes alrendszeit, hogy a konfliktus végeztével megkíséreljenek számot vetni a történetekkel és levonni a megfelelő politikai, szociális, kulturális, etc. következtetéseket a jövő számára.² Természetesen a katonai szegmens sem jelent kivételt ez alól, a háborúban kialakult hadviselés, az új technikai eszközök és a hozzájuk rendelt harceljárások – annak ellenére is, hogy ezek nagy része nem ennek a háborúnak a szülőtte volt – mind a gyakorlati szakemberek, mind a teoretikusok számára meglepetésekkel szolgáltak. A háborúról való megemlékezés össztársadalmi igénye mellett annál is sürgetőbb volt a megszerzett tapasztalatok megfelelő összegyűjtése és rendszerezése, mivel a formálódó békefolyamatok alakulása belátható időn belül újabb hasonló intenzitású konfliktus kirobbanását vetítette elő.³

Írásunk abból a két alapvetésből indul ki, hogy a haderő egy társadalmi alrendszer – és mint ilyen, integráns része az egésznek – a háború pedig egy – rendkívüli – társadalmi állapot. Az első definíció egyszerűen tetten érhető Karl von Clausewitz háborúról írott művében,⁴ amikor is politika és háború viszonyulását elemzi. Könnyű belátni, hogy amennyiben a politika határozza meg a háborút, és abban a hadsereg céljait, ezeket – vélt, vagy valós – össztársadalmi érdekek mentén fogalmazza meg. Igaz ez a logika még az öncélú (autoriter) jellegű politika esetében is, hiszen ennek az alapját is egy adott társadalom adja, létének pedig feltétele az adott társadalmi berendezkedés működőképessége. A második állítás részben az elsőből is következik, és korántsem csak a hagyományosan totálisnak nevezett háború esetén érvényes.⁵ A háború abban az esetben is az egész társadalom ügye, ha közvetlenül nem érinti magát a hátszínig. Érvényesül ez a hatás sok egyéb mellett például a politikai célok prioritizálásában, a sorozás révén, vagy a gazdaság termelésének a háborús igényekhez való igazításában, amelyeknek további áttételes hatásai is vannak a társadalom egészére nézve.

² KEEGAN, John: A csata arca; Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013. pp. 341-346, (Megemlékezés)

³ Id. DIÓSZEGI István: A hatalmi politika másfél évszázada; História, MTA Történettudományi Intézete, Bp. 1997, pp. 265-286 (A győzelem kiaknázása)

⁴ Ld.: CLAUSEWITZ, Karl von: A háborúról; Zrínyi Kiadó, 2013; Első fejezet Mi a háború? pp. 39-56; ill. VIII. könyv, pp. 633-682.

⁵ A háború totális jellegét illetően ld.: NAGY Miklós Mihály: A katonai erőszak elmélete és a XX. század, Múltunk, 2004. 4. szám; Az abszolút háborútól a totális háborúig, pp. 158-167.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

Mindebből az is következik, hogy az egyes társadalmak (nemzetek) a saját általános logikájuk mentén viszonyulnak a háborúhoz és így is próbálják meg értelmezni azt. Nem volt ez másképpen ez első világhéges esetében sem, és ez a módszertani megközelítésben is kisebb eltéréseket eredményezett, ami nem merült ki pusztán abban, hogy valamely fél a győztes, vagy a vesztes szemszögéből próbálta-e meg értelmezni a történeteket.

Megfigyelhető, hogy a brit hadtörténetírás leginkább harcászati szinten dolgozta fel a háború eseményeit. Ennek egyik okát abban láthatjuk, hogy a brit haderő technikai szempontból ezen a szinten tudta legyűrni ellenfelét. Az Antant sikerét az új technikai eszközök – elsősorban a harckocsi, illetve a repülőgép – bevezetésének szokás tulajdonítani (a másik tényező Németország kimerülése, amire viszont az Antant csak közvetett módon lehetett hatással). Köztudott, hogy ezeknek az eszközöknek az alkalmazása az első világháborúban nem ment túl a taktikai szinten, magasabb szintű műveletek megfelelő technikai és eljárási háttér hiányában legfeljebb elméletben voltak lehetségesek.⁶ Logikusnak tűnik tehát a következtetés, hogy katonai szempontból a brit hadtörténelem a siker kulcsát kutatva elsősorban a harcászat szintjét vizsgálta.

A másik, általánosabb okot a brit társadalom szerkezetében, illetve ennek a hadsereg-szervezésre gyakorolt hatásában fedezhetjük fel. A szigetország társadalmában jelentős szerep jut a kisebb helyi közösségeknek. Ezek egyik legfontosabb kohéziós erejét pedig az adott csoport tradíciói adják, aminek szerves részét képezi a közösség tagjainak részvétele a nemzet nagy háborúiban. Ezen tradíciók egyik fontos eleme a saját hősök történeteinek ápolása, ami nyilvánvalóan hatással van a brit hadtörténelem-írás irányultságára is.⁷ Ezt a hatást tovább erősíti a Nagy Háború által kiváltott sokk, ami a haderő szervezésének sajátos módja folytán közvetlen hatással volt ezekre a mikroközösségekre is. A brit hadsereg egyik, első világháború által életre hívott szervezeti formája volt az úgynevezett „Új Hadereg”, illetve az azt alkotó „Kitchener-zászlóalj”. Ezek katonáit olyan közösségek adták, amelyek tagjai a civil életben is kapcsolatban álltak egymással, jobbra foglalkozási alapon. A kötelékek szorosságát mutatja másik nem hivatalos elnevezésük, a közkeletű „Cimbora-zászlóalj”, valamint jól jelzi ezen alegységek társadalmi integráltságát a korabeli sajtó által a tagjaiknak adott „polgár-katonák” elnevezés is.⁸ A brit haderőben létezett egy másik, régebbi szervezeti forma, a Territoriális Hadsereg, amelynek alakulatai szintén területi, illetve közösségi alapon szerveződtek, eredetileg önkéntes alapon. Törvényszerű, hogy a háborús győzelmen túl ezeket a szub-társadalmi szerveződések a saját felfogha-

⁶ Legalábbis az újdonsült eszközök egyikére vonatkozóan ld: FULLER J. F. C.: Tanks in the Great War 1914-1918; E. P. Dutton and Co. New York, 1920. forrás: <https://ia800208.us.archive.org/18/items/cu31924027835168/cu31924027835168.pdf> (letöltés: 2016.04.20.)

⁷ Elég, ha csak arra gondolunk, hogy szinte minden településnek van saját helységmúzeuma, amelyben legalább egy csapatzászlót, vagy egyenruhát őriznek valamelyik nagy háborúból, az adott relikvia, és a hozzá kötődő hősök történetével együtt.

⁸ KEEGAN, pp. 262-274.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

tatlan méretű veszteségeiknek a miértjei és hogyanjai foglalkoztatták a leginkább, amire szintén a háború „krónikásainak” kellett választ adniuk.

A németországi tendenciák viszont ennek szinte mindenben éppen az ellenkezőjét mutatják, és ez a kutatás irányultságában is tetten érhető. Először is, a britek taktikai sikerei nem bontakozhattak volna ki a német stratégiai összeomlás bekövetkezése nélkül. Általában elterjedt nézet, hogy a német haderő 1918 áprilisában szűkebb katonai értelemben nem állt a vereség szélén, a kapituláció közvetlen okozója elsősorban a hátszország, illetve a társadalom összeomlásában keresendő. A krízis össztársadalmi megélésének másik körülménye, hogy Németország kevesebb, mint fél évszázaddal korábban, sorozatos győzelmek révén vált egységes állammá. A dicsőséges fiatal birodalom számára a háborús vereség és a nagyhatalmi ambíciók szertefoszlása talán még fájóbb pofont jelentett. A kétségtelenül itt is megjelenő emberi és közösségi tragédiákon túl (hiszen közösségi alapon szervezett alakulatok léteztek a német haderőben is) tehát a térdre kényszerített birodalom esetében megjelenik egy össztársadalmi trauma is, amit kiegészít, hogy a katonai vereség mikéntjének tükrében nem az eszközök és eljárások helyessége, hanem a haderő és a társadalom stratégiai szinten való háborús felkészítésének és működtetésének kudarcja jelentette a fő kérdést.⁹ A háborús vereség feldolgozása és megértése végső soron az egységes Németország, illetve a fennálló német társadalmi berendezkedés további létjogosultságát is hivatott volt igazolni, vagy éppenséggel megcáfolni.

A NÉMET REICHSARCHIV RÖVID TÖRTÉNETE

Az első világháború idején az egységes Németország európai léptékkel még fiatal államszervezetnek minősült. Ez tükröződik a (katonai) levéltározási struktúráján is, amely még a háború végén is alapvetően a tagállami struktúrát követi, illetve a magasabb katonai vezetés tekintetében döntően a vezetőnek számító porosz hadsereg levéltáraiban testesül meg.¹⁰ A központi német levéltár gondolata már az 1848-as frankfurti parlament idején is megfogalmazódik, de az egységesülés ezen a téren végül csak 1918-ban veszi kezdetét, amikor a három porosz archívum, a „Nagyvezérkar Hadilevéltára”, a „Titkos Hadügyi Kancellária Archívuma” és a „Hadügyminisztérium Titkos Archívuma” utóbbi vezetése alatt egyesül.¹¹

⁹ Ez egyúttal jobban megvilágítja, hogy miért volt elegendő a győztes oldalon alapvetően a katonai tapasztalatok feldolgozására helyezni a hangsúlyt; hiszen a fentebb említett egyéni, és közösségi sokkhatás mellett is, a háborús győzelem ezen államok esetében összességében a társadalmi és politikai berendezkedéseik sikerességét is jelentette – nekik tehát nem kellett ezek kényszerű átalakításán elmélkedniük.

¹⁰ Erről részletesebben ld.: Die Überlieferung zum Ersten Weltkrieg im Bundesarchiv-Militärarchiv, forrás:

http://www.erster-weltkrieg.clio-online.de/site/lang_de-DE/40208737/default.aspx (letöltés: 2016.02.10.)

¹¹ Kriegsarchiv des Großen Generalstabes, Archiv der Geheimen Kriegskanzlei, illetve Geheime Archiv des Kriegsministeriums, ld.: uo.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

A következő lépésként, egy évvel később Potsdamban létrejön a Reichsarchiv, mint birodalmi központi levéltár, amelyet a korábban a Kriegsschulé-nak helyet adó épületben helyeznek el. Életre hívásában éppen az az igény játszott a egyik döntő szerepet, hogy a még kint levő háborús dokumentumokat egyetlen, egységes intézmény égisze alatt gyűjtésük össze. A belügyminiszter által összeállított tervezet értelmében a gyűjtés mellett az iratanyag objektív tanulmányozása, valamint a hozzáférhetővé, illetve kutathatóvá tétele is az intézmény feladatát képezte. Természetesen birodalmi archívumként a katonai mellett politikai, gazdasági, technikai és jogi dokumentáció gyűjtését is végezte.¹² A centralizálás folyamata a későbbiekben is folytatódott, amelynek eredményeként az 1920-as évek gyakorlatában a birodalmi hadsereg működésére – és így a háborús részvételére – vonatkozó anyag közvetlenül a Reichsarchivba, míg a katonai közigazgatási dokumentáció a valamikori magasabbegység-parancsnokságok állomáshelye szerint illetékes archívumokba került. Utóbbiak 1921-et követően a Reichsarchiv fiókinstanzmányaiként működtek. Külön gyűjtés történt a haditengerészet anyagait illetően, amelyet 1916-tól az Admirális Hadtudományi Részlege¹³ végzett. Az általa begyűjtött műveleti dokumentumok, naplók és egyéb okiratok adták a szintén 1919-ben létrehozott Haditengerészeti Archivum alapját.

Az 1930-as évek politikai eseményei, és a német haderő átalakulása ebben az időszakban szintén éreztették a hatásukat a hadilevéltár szervezetében és működésében egyaránt. E helyütt csak két tendenciát szeretnénk kiemelni: 1938 után a területi foglalások eredményeként a Reichsarchiv fennhatósága alá került, többek között a prágai és a bécsi levéltár, úgy szervezetileg, mint iratanyagát tekintve.¹⁴ Ezen túlmenően pedig az okkupált területekről általában megkezdődött a német vonatkozású levéltári anyagok gyűjtése.¹⁵ Másfelől megváltozott az archívumnak a politika és a hadvezetés által szánt szerepkör is, amennyiben tudományos kutatóműhelyből szimpla iratgyűjtő, tároló és rendszerező intézménnyé egyszerűsítették, egyúttal pedig közvetlenül a fegyveres erők irányítása alá helyezték azt.¹⁶

Témánk szempontjából érdekes még az archívum háborús sorsa, és benne a két világháború között gyűjtött iratok utóélete is, ahogyan a háború közeledett, majd el is érte Németország területét, az általa okozott pusztítás a Reichsarchivot sem hagyta érintetlenül. Jelentős károkat okozott és számos iratanyag megsemmisülését eredményezte az 1945 tavaszi légitámadások mellett az 1942 után az archívum mellett működő birodalmi megbízott által elrendelt szándékos pusztítás is. Ezek eredményeként a szárazföldi haderőnemre vonatkozó első világháborús anyagok döntő hányada – így a távol-keleti gyarmati tevékenységre vonatkozó iratok is – elpusztult, a megmaradt állomány jobbára az azidőtájt kint

¹² uo.

¹³ Kriegswissenschaftliche Abteilung beim Admiralstab der Marine

¹⁴ Die Überlieferung zum Ersten Weltkrieg im Bundesarchiv-Militärarchiv

¹⁵ HOCHEDLINGER, Michael: Doppeladler oder Hakenkreuz? Das „Heeresarchiv Wien“ 1938–1945; 3.2. Archivraub im besetzten Ausland, p. 252. forrás:

<http://www.oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=46696> (letöltés: 2016.02.04.)

¹⁶ uo.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

lévő anyagokból, és az amerikaiak által az 1920-as években készített másolatokból, valamint a repülőerőkre vonatkozó dokumentációból áll. Viszonylag sértetlen ugyanakkor a haditengerészet archívuma, ahol a vonatkozó megsemmisítési parancsot szinte egyáltalán nem hajtották végre, a gyűjteményt csak korábban, az 1918-as forradalom alatt érte némi veszteség.¹⁷

A fentiek alapján összességében az mondható, hogy a német haderő első világháborús működése napjainkban már csak jórészt a két háború között keletkezett szekunder forrásokból ismerhető meg, az ezek által is hivatkozott eredeti dokumentáció sok esetben többé már nem áll rendelkezésre.

A REICHSARCHIV GYAKORLATI MŰKÖDÉSE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS KUTATÁS IDŐSZAKÁBAN

Az amerikai Army War College történeti részlegének vezetője számára 1925-ben írt jelentésekből számos körülményt megismerhetünk a német birodalmi levéltár két világháború közötti működésének időszakából. A jelentés a német első világháborús monográfiáról szóló ismertetésen alapul, amely a levéltár hadtörténeti részlegének akkori igazgatója – egyúttal az első világháborús kutatás vezetője is – Hans von Haefen tábornok tollából származik.¹⁸

Az írásból megtudhatjuk, hogy a keletkezés időszakában (1920-as évek) az országot sújtó gazdasági megszorítások az archívumot sem hagyták érintetlenül; a korábban hat alegységben dolgozó összesen ötvenfős stáb helyett ekkor már csak egyetlen szervezeti egység működött fele létszámmal, azaz huszonöt tudományos munkatárssal. A részleg vezetését volt vezérkari tisztek, (ne felejtjük el, hogy Németország hadseregének létszámát szintén korlátozták a Párizs környéki békek, ami Magyarországhoz hasonlóan a tisztii állomány további foglalkoztatásának problémáját vetette fel),¹⁹ illetve elismert szakírók alkották. A hadtörténeti részleg összekovácsolódásában az igazgató jelentős szerepet tulajdonít az első világháborús monográfiához kötődő kutatásnak.

Az ekkor még nagy számban létező dokumentum-anyag gyűjtését és rendszerezését illetően ismert, hogy azokat a beszolgáltató szervek szerint rögtön a beérkezést követően igyekeztek kategorizálni, és róluk megfelelően visszakereshető katalógust készíteni. Ez kettős célt szolgált, egyfelől az egyes kategóriáknak megfelelő méretű helyet biztosítottak, ezáltal lehetővé téve az egyszerű jövőbeni bővítést, az újonnan érkező dokumentumok rázárköztatását a már meglévő anyagra. Másrészt az így kialakított rendszer révén az

¹⁷ Überlieferung (o.n.)

¹⁸ Incidental to report on the German Reichsarchiv, Potsdam sent by Col. Sorely, Feb. 9. 1925. (LSS.#142), forrás:

http://downloads.sturmpanzer.com/MLW/Report_on_Reichsarchiv_Der_Weltkrieg_1914-18.pdf (letöltés: 2016.02.05.)

¹⁹ Id.: Békeszerződés Németország, illetve a szövetséges és Társult Hatalmak között, 1919. június 28. V. fejezet, Megállapodás a szárazföldi, tengerészeti és légi erőkről: <http://www.versailer-vertrag.de/vv-i.htm> (letöltés: 2016.02.06.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

archivált anyag kategóriánkénti azonnali kutathatóságát is el kívánták érni.²⁰ Ez némileg a bevett levéltári logika megfordítását jelentette, amennyiben nem felhalmozást követően kezdtek el kategorizálni egy nagy kiterjedésű dokumentum-halmazt, hanem a részek kialakításán keresztül alkották meg az archívum egészét is. Ezen logika alkalmazása részben kényszer szülte megoldás volt, ahogyan azt von Haeften tábornok is elismerte, alkalmazását elsősorban a Reichsarchiv anyagának korábban ismertetett – más gyűjtemények egybeolvasztásával megvalósított – kialakulása indokolta.²¹ A törekvés megvalósítása nem volt minden nehézségtől mentes, a haderő alakulatai az idők során sok esetben át lettek nevezve, ezzel együtt megváltozott az alá- és fölérendeltségük, amit tovább bonyolít a személyi állomány folyamatos mozgása is az alakulatok között. Különösen jellemző ez a tendencia a háború éveire, amikor a csapatok nem csak a hadszínterek, hanem ezzel együtt, illetve ezen belül is az előljáró parancsnokságok között is mozgásban voltak. További kihívást jelentett egy viszonylag – legalábbis nagyobb méretekben – újszerű dokumentumanyag, a levéltárba leadott fény- és mozgókép rendszerezésének kérdése, ezeket – ahol ez elkerülhetetlen volt – a térképekhez hasonlóan, egyes dokumentumokhoz csatolva, más esetekben önállóan vették katalógusba. A Reichsarchiv hadtörténeti részlege kezdetektől a műveletekkel kapcsolatos anyagok – harci okmányok – gyűjtését végezte, a személyi iratanyag a területileg illetékes fiók-levéltárak állományába került. Ez a megoldás is a minél előbbi kutathatóvá tételt, és a tudományt támogató működés folyamatosságát volt hivatott biztosítani.

Az archívum viszonylag fiatal volta ellenére rendelkezett már a tárgyalat időszak elején is némi belső és külső kapcsolatrendszerrel. Az ezredek és más alegységek mellett működő történészekkel való kapcsolatápolás a levéltárnak lehetséges forrásokat, a csapat-történészek számára pedig kutatási, egyúttal megfelelő szakmai lektorálás mellett történő publikálási lehetőséget jelentett. Külföldön elsősorban az angol-szász világ felé épült ki szakmai kapcsolat, a hasonló gyűjtő és kutatótevékenységet végző intézmények közül az amerikai hadsereg Hadtudományi Intézetével és a londoni Birodalmi Védelmi Bizottság Hadtörténeti Részlegével állt együttműködésben a potsdami archívum. A bécsi testvérintézménnyel természetszerűen létezett együttműködés, Olaszország irányába pedig ez idő tájt (1925) formálódott hasonló.²²

A gyakorlati működés érdekes mozzanata, hogy az archívum ebben az időszakban kiállítás is szervezett a már rendszerezett dokumentumokból, egyrésztől tevékenységének megismertetésére – ne feledkezzünk meg a háború utáni osztársadalmi igényről a történetek megismerésére és megértésére – illetve népszerűsítésére, másrészt azzal a deklarált szándékkal, hogy ez által serkentse a még kint lévő, és az intézmény érdeklődésére esetleg számot tartó dokumentumok leadását. A hivatalos szervek ilyen irányú kötelezettségét

²⁰ Report on German Reichsarchiv, Potsdam, Germany, Feb. 9. 1925. pp. 2-3. forrás: http://downloads.sturmpanser.com/MLW/Report_on_German_Reichsarchiv_1925.pdf (letöltés: 2016.02. 05.)

²¹ Idézi: Report on German Reichsarchiv, pp. 2-3.

²² Incidental to report on the German Reichsarchiv, p. 5.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

egyébként egy 1921-es belügyminiszteri rendelet rögzítette. Ugyanakkor, mint láthatjuk, a Reichsarchiv a magánszférát is igyekezett megszólítani, és a hivatalos – itt elsősorban állami – dokumentumok mellett az ezeket kiegészítő privát iratanyag számára is helyet kívánt biztosítani az egyes tartományi levéltárakkal történő munkamegosztásban.²³ E mögött az a felismerés áll, hogy a hivatalos dokumentáció gyakran nem rögzít olyan, esetleg utólag jelentős részleteket egyes eseményekkel kapcsolatban, amelyek számára ilyen magánjellegű írások viszont adott esetben szentelhetnek némi terjedelmet.

A Reichsarchiv, azonban nemcsak mint a dokumentumok gyűjtő- majd később lelőhelye tett szert jelentőségre, kutatóműhelyként azok saját feldolgozásában is jeleskedett. Ennek legnagyobb horderejű megtestesülése a Nagy Háború német vonatkozását feldolgozó „A világháború 1914-1918” című tizenkét kötetes monográfia lett.²⁴ A hadászati-hadműveleti szintet taglaló mű kiegészítéseként kisebb írások is jelentek meg az intézmény gondozásában, mint az egyes csatákat részletesebben ismertető és személyes élményekkel fűszerezett „A világháború csatái” című harminchat pamfletből álló sorozat, amely 1926 és 1930 között jelent meg. A légi csapatok háborús szereplésével foglalkozó „A német légierő hivatalos története a Nagy Háborúban” című írás a haderőnem szervezésén és alkalmazásán túl az általa rendszeresített repülőeszközök technikai paramétereinek is gyűjteménye lett.²⁵ Ezekon túlmenően az intézményben folyó kutatómunka bemutatását célzó mű is készült „Kutatások és elgondolások a Birodalmi Levéltárból” címmel.²⁶

„A VILÁGHÁBORÚ 1914-1918” – A NÉMET MONOGRÁFIA

Írásunk a felsoroltak közül „A világháború 1914-1918” cíművel kíván némileg részletesebben foglalkozni, minthogy ez tekinthető a Reichsarchiv fő művének az első világháború vonatkozásában, és mint ilyen ez illeszkedik leginkább a cikk elején rögzített sorba.

A mű keletkezésének körülményeiről a levéltár elnöke, Mertz von Quirnheim tábornok által írt ismertetés ad némi képet.²⁷ Ebből megtudhatjuk, hogy a kutatás eredményeül egy olyan monográfiát szántak, amely egyfelől a kadétok számára elvárható tudományos színvonalon keresztül a szakmaiságot, másrészt az olvasók számára, az általános összefüggések megvilágítása révén a közérthetőséget célozza meg. A lehető legnagyobb hitelesség érdekében a fellelhető források legszélesebb körét gyűjtötték össze, hazai és külföldi, illetve hivatalos és magán eredetű dokumentumokat egyaránt, amelyeket megfelelő módon idéztek, illetve hivatkoztak az események ismertetése során. A kutatást a Birodalmi Levéltár más alegységei, és külföldi rokon-intézmények – így a londoni Történelmi Bizottság – is segítették szakértőkkel.²⁸ Szintén a hitelességet tartották szem előtt, amikor

²³ Report on German Reichsarchiv, p. 6.

²⁴ Der Weltkrieg 1914-1918 Bearbeitet im Reichsarchiv, Mittler und Sohn, Berlin 1925-1930

²⁵ Die Schlachten des Weltkrieges, Mittler und Sohn, Berlin 1926-1930, illetve Die Deutschen Luftstreitkräfte im Weltkriege, Mittler und Sohn, Berlin, 1920.

²⁶ Forschungen und Darstellungen aus dem Reichsarchiv, Mittler und Sohn, Berlin, 1922.

²⁷ Idézi: Report on German Reichsarchiv, pp. 2-3.

²⁸ Incidental to report on the German Reichsarchiv, p. 4.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

a vizsgálódás spektrumául a hadászati-hadműveleti szintet határozták meg, ennek megfelelően a Főparancsnokságtól a hadosztályok szintjéig keletkezett források mentén építették fel a művet. Ezt kiegészítendő, figyelembe vették a vonatkozó politikai, gazdasági, ipari, társadalmi, és kulturális faktorokat is, amelyek meghatározták a háborús színteret. Ezeket olyan mértékben ismertették, amennyire azt az események megértése szükségessé tette. A cél az volt, hogy átfogó képet alkossanak a háború német vonatkozásairól.²⁹

Maga az elő kutatás több évet vett igénybe, abban pedig több levéltári alegység együttesen vett részt. A források feldolgozását az egyes munkatársak között osztották szét, akik konkrét események kapcsán részletes tanulmányokat írtak. Ezeket az igazgatóval – aki az egyes írások lektorálása mellett a kutatás vezetését is végezte, illetve abban a nagy vezérkar működésének feldolgozásával alkotó módon is részt vett – való egyeztetés után pontosították, egyszerűsítették, és egységesítést követően műveletenként egybefűzték. Ezek adták azután a későbbi kötetek egyes fejezeteit, amelyeket az események idején vezető pozícióban lévő szakembereknek – mint Hindenburg és Luddendorf tábornokok – kiadták véleményezésre és pontosításra. Az ezek során esetlegesen felmerülő véleménykülönbségeket azután további kutatásokkal igyekeztek egyeztetni, ahol pedig ez nem volt lehetséges, feltűntették a tisztázatlanul maradt pontokat.³⁰

Az egyes történések kapcsán a lehető legteljesebb képet kívánták kialakítani az érintett parancsnok helyzetéről, az általa hozott döntés körülményeiről, így azok okairól is, be kívánták mutatni a magasabb parancsnoki szándék kialakulásának folyamatát és azok csapatok által való végrehajtásának alakulását is. Ennek érdekében szakítottak a korban bevett módszerrel, az eseményeknek a „jobb szárnyról induló” bemutatásával.³¹ A német összhaderő főparancsnokságának tevékenységét az alárendeltekétől külön tárgyalták, annak érdekében, hogy hitelesen ábrázolhassák a vezetők döntéseinek eredetét, és kialakulásának folyamatát a háborús valóság kritikus helyzeteiben.³² Az objektivitás érdekében a szerzők tartózkodtak a parancsnoki döntések véleményezésétől, vagy magyarázásától, azok tárgyalása a tények ismertetésére szorítkozott. A hitelességet szolgálta az a megoldás is, hogy az ellenséges erők tevékenységéről az események leírása során csak annyit árultak el, amennyit abból az adott parancsnok az események idején ismert. Az utólagos megértést szolgáló összképet csak az egyes történések kibontása után, a leírások végén alakították ki.

A mű első két kötete 1924-ben jelent meg, az ekkori tervekben további tíz szerepelt, évi egy-két kötet kiadása mellett. Végül 1930-ig összesen tizenöt részben sikerült feldolgozni a német első világháborús szereplést.

²⁹ Idézi: Report on German Reichsarchiv, pp. 2-3.

³⁰ Incidental to report on the German Reichsarchiv, p. 4.

³¹ Idézi: Report on German Reichsarchiv, p. 2.

³² uo.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

A kutatás érdekessége, hogy közel valós idejű történetírásról van szó, az események szereplőinek többsége a monográfia keletkezésének idején még élt. Ez egyfelől felveti a kutathatóság és feldolgozhatóság kérdését, hiszen a kor felfogása szerint még nem alakult ki egy „megfelelő történelmi távolság.” A szerzők azonban azon a véleményen vannak, hogy ez a körülmény egyúttal lehetővé teszi az első kézből való információszerzést, egyes kulcsemberek megszólaltatását, szempontjaik tisztázását (de legalábbis árnyalását).³³ A feldolgozás során a nem hivatalos dokumentációt más forrásokkal egybevetve ellenőrizték, az esetleges eltéréseket igyekeztek tisztázni. Ugyanakkor a kutatott téma frissességét a szerzők is elismerik, ezért nem törekedtek egy végleges kép kialakítására az események összefüggéseiről. Ennek későbbi megvalósítását folytatólagos kutatások, további hazai és külföldi források megismerése után tartották lehetségesnek.

ÖSSZEGZÉS

Az első világháború folyamán, illetve a háborút követő időszakban Németország és Magyarország helyzete és viszonyai sok tekintetben eltérőek voltak. Más-más hatalmi státuszban, illetve stratégiai pozícióban küzdöttek végig a világégést, és eltérő szerkezetű, illetve berendezkedésű társadalmak is némileg másképp élték meg azt. Ezzel együtt is felfedezhetőek bizonyos párhuzamok, mind a két vesztes állam sorsát, mind az annak megértését célzó törekvéseit illetően. Először is, mindkét fél a vesztes oldalon fejezte be a küzdelmet, és fel kellett dolgoznia ennek minden politikai és társadalmi (továbbá gazdasági, etc.) következményét. A vereség mindkét esetben az állami szuverenitás megváltozását is eredményezte, olyan új hatalmi berendezkedések kialakításával, amely ezeket az államokat, illetve társadalmakat alapvetően váratlanul érte. A németeknek meg kellett barátkozniuk egy – végül igen rövid életű – köztársasági berendezkedéssel, Magyarország viszont hosszú ideig tartó alávetettséget követően, szinte egyik napról a másikra volt kénytelen kialakítani az önálló államiság alapjait, illetve intézményrendszerét. Az új államiság mindkét ország esetében a nemzetközi politikai térben való pozícióvesztéssel, illetve gyengüléssel is együtt járt, Németország elszigetelődve (időlegesen – majd a következő háború után tartósan is) hátrébb sorolódott a hatalmak rangsorában, Magyarország pedig az egykori regionális hatalom államalkotó részének helyzetét – igaz szuverén, de mégis – kisállami stá-

³³ Érdemes ezt az „újszerű” törekvést összevetni a következő világégés utáni tapasztalat feldolgozással – különösen a vesztes államok tekintetében – amikor a technikai eszközök (képi, illetve hangrögzítés) elvben még inkább megkönnyítették volna az ilyen jellegű információgyűjtést, a politikai szándék azonban rendre felülírta a szakmai szempontokat. Példaként szolgál a Sára Sándor-Csoóri Sándor-Hanák Gábor-Marx József nevével fémjelzett – igaz kevésbé tudományos, mint inkább ismeretterjesztő, vagy talán magánindíttatású – kutatás, amelyre csak a háború után mintegy három évtizeddel kerülhetett sor, és az eredményeként megszülető írott, illetve filmanyag további felhasználása komoly politikai viták tárgyát képezte egészen a rendszerváltásig. Ld.: Juhász Gyula előszavát a fenti kutatás eredményeként született „Pergőtűz” című könyvhöz (RTV-Minerva, 1983; pp.5-11.) Ugyancsak érdekes a kontraszt a napjainkban is jobbra divó „történelmi távolságtartás” szemléletéhez képest, amelynek hatása nem csak a feldolgozásban, de sok esetben áttételesen magában a forrásgyűjtésben is érvényesül.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

tuszra cserélte. Ezen folyamat részeként, illetve azt hatásában tovább erősítve, mindkét államot jelentős katonai – és tágabb értelemben vett stratégiai – retorziók is sújtották, amelyek eredményeként egyikük sem volt képes az elkövetkező évtizedekben saját szuverenitásának teljes jogú letéteményeseként részt venni a nemzetközi politikában.

Mindezek tükrében azonos volt a cél, hogy megértsék azokat a folyamatokat, amelyek együtt – mint szövetségeseket –, és külön-külön is ebbe a helyzetbe sodorták őket, és a háború utáni helyzetüket és viszonyaikat meghatározták. A politika, illetve a stratégia szintjén ez annál is vitálisabb volt, mert új, gyengébb pozícióikban a múltbeli hibák újbóli elkövetése még végzetesebb következményekkel járhatott – mint ahogy tulajdonképpen járt is. A társadalmak számára pedig a veszteségeik feldolgozásán túl a háborús részvétel helyén való kezelése, az összességében vett vereség gondolatának összehangolása a közben felmutatott áldozatvállalással, hősiességgel és helyállással legalább ugyanilyen jelentőséggel bírt. Mind az államon, mind a társadalmon keresztül ezek az igények lecsorogtak a két terület közös részhalmozására, ezen államok haderőire is, amelyeknek ugyanúgy „helyre kellett tenniük” saját helyállásuk és egyszerre kudarcuk kettős élményét, és meg kellett ismerniük, illetve érteniük új viszonyaikat is – miközben fel kellett készülniük, illetve készen kellett állniuk alapvető társadalmi feladatkörökre is, amelyre mindez legalább annyira hatással volt.

Ezek a hasonlóságok és eltérések megjelentek a két állam hivatalos hadtörténeti kutatásában is, amely az első világhéget célozta. Először is mindkét állam felismerte ezen kutatások szükségességét és jelentőségét (összvetve a második világháború utáni helyzettel ez nem is feltétlenül annyira evidens). Mindkét esetben megfigyelhető, hogy a kutatóműhelyek nem elégedtek meg egy hőseposz megkreálásával, amely feledtetné a vereséget, vagy menteni próbálná a haderők szerepét abban, a célkitűzés valóban egy hiteles és alapos elemzés megalkotása volt, amely megfelelően segíti a fentebb felvázolt megérzési folyamatot. Ez tükröződik a célközönségek megválasztásban is, a társadalom számára való magyarázatadáson túl mindkét esetben a katonai oktatásban és felkészítésben való felhasználhatóságot, és felhasználandóságot is meghatározták, mint „fogyasztói igényt.” Az ehhez szükséges szakmai színvonal garantálása érdekében az egyes műhelyek nem csak megfelelő intézményi, szakmai és forrásbeli háttérrel igyekeztek biztosítani, hanem a célnak leginkább megfelelő megközelítést és metodikát is. Nem csak egyszerű leírást adtak a Nagy Háború saját szemszögű történetéről, hanem igyekeztek elemezni is az eseményeket, és a lehető legtöbb forrás, illetve szempont összevetésével a lehető leghitelesebb, és a lehető legtöbb tanulsággal szolgáló elemzést adni róluk.

Nevezhetjük talán a sors fintorának, hogy éppen a „végfelhasználók” – végső soron a politika – nem tudták és/vagy nem akarták „kifejleszteni” azt a sikert, amit a szakma ezeknek a műveknek a formájában elért.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2016. IX. évfolyam 2. szám

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Békeszerződés Németország, illetve a szövetséges és Társult Hatalmak között, 1919. június 28. V. fejezet, Megállapodás a szárazföldi, tengerészeti és légi erőkről: <http://www.versailles-vertrag.de/vv-i.htm> (letöltés: 2016.02. 06.)
2. CLAUSEWITZ, Karl von: A háborúról; ötödik magyar kiadás, fordította: Szabó Júlia; Zrínyi Kiadó, 2013;
3. Die Überlieferung zum Ersten Weltkrieg im Bundesarchiv-Militärarchiv, forrás:
4. http://www.erster-weltkrieg.clio-online.de/site/lang_de-DE/40208737/default.aspx (letöltés: 2016.02.10.)
5. DIÓSZEGI István: A hatalmi politika másfél évszázada; História, MTA Történettudományi Intézete, Bp. 1997
6. FULLER J. F. C.: Tanks in the Great War 1914-1918; E. P. Dutton and Co. New York, 1920. forrás: <https://ia800208.us.archive.org/18/items/cu31924027835168/cu31924027835168.pdf> (letöltés: 2016.04.20.)
7. HOCHEDLINGER, Michael: Doppeladler oder Hakenkreuz? Das „Heeresarchiv Wien“ 1938–1945; forrás: <http://www.oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=46696> (letöltés: 2016.02.04.)
8. Incidental to report on the German Reichsarchiv, Potsdam sent by Col. Sorely, Feb. 9. 1925. (LSS.#142), forrás: http://downloads.sturmpanzer.com/MLW/Report_on_Reichsarchiv_Der_Weltkrieg_1914-18.pdf (letöltés: 2016.02.05.)
9. KEEGAN, John: A csata arca; Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013.
10. NAGY Miklós Mihály: A katonai erőszak elmélete és a XX. század, Múltunk, 2004. 4. szám
11. Report on German Reichsarchiv, Potsdam, Germany, Feb. 9. 1925. forrás: http://downloads.sturmpanzer.com/MLW/Report_on_German_Reichsarchiv_1925.pdf (letöltés: 2013.02. 05.)
12. SÁRA Sándor-CSOÓRI Sándor-HANÁK Gábor-MARX József: Pergőtűz. Krónika a 2. magyar hadsereg pusztulásáról, RTV-Minerva, 1983.